

שיעור 5

נשים מנהיגות: המודל של מרים

מטרת השיעור:

להכיר את מודל המנהיגות הייחודי של מרים.
להבחין בין מודלים שונים של מנהיגות ולברר את אפשרות השילוב ביניהם.

מנהיגותה של מרים אחת משה ואהרן מוצנעת מאד בסיפור המקראי. המדרשים מנסים לחלץ בדרך פרשנית את דרכה הייחודית בהנהגת בני ישראל, ואנחנו נלך בעקבות המדרשים ונאיר את מרים כמנהיגה המציבה דרך מנהיגותית שונה משל משה, יש האומרים - דרך מנהיגות "נשית" לעומת מנהיגותו ה"גברית" של משה. מדרכה של מרים נכליל לסגנון מנהיגות משתף לעומת סגנון מנהיגות יותר היררכי ומשימתי, ונשאל עד כמה ההבחנה בין המודלים במציאות היא חדה ועד כמה באפשרותנו לשלב בין הסגנונות השונים.

מבנה השיעור:

20 דקות	פתיחה: דיון
30 דקות	לימוד מקורות בקבוצות: מנהיגה נולדת שירת הים של מרים בארה של מרים
30 דקות	אסיף
30 דקות	דיון ולימוד קבוצתי
5 דקות	סיכום

פתיחה: דיון

בספר מיכה פרק ו' פסוק ד' מוזכרים מנהיגיהם של בני ישראל ביציאת מצרים:

כִּי הֶעֱלֵתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, וּמִבֵּית עֶבְדִים פְּדִיתִיךָ; וְאָשְׁלַח לְפָנֶיךָ, אֶת-מֹשֶׁה
אֶהְרֹן וּמָרְיָם.

"ואשלח לפניך את משה אהרן ומרים" - שלושה מנהיגים היו לבני ישראל במדבר. על פי דברי מיכה, הקב"ה רואה את מרים כשליחה שוות ערך למשה ואהרן בתהליך יציאת מצרים.

מדוע אם כן מרים לא נצרכה - או לא נצרכה די - בתודעה הקולקטיבית?

מדוע אנחנו זוכרים אותה יותר כאחות משה מאשר כמנהיגה בזכות עצמה?

מקומה של מרים כמנהיגה מוצנע בתורה בהשוואה למקומם של משה ואהרן. כדי להחזיר לה את מקומה כמנהיגה צריך לחלץ את מעשיה ודרכה מבין השורות ולהשלים את הדברים הכתובים בתורה במדרשי חז"ל על מרים. בתיאורי מרים בתורה לא מפורשת שליחותה, היא מגיחה כמה פעמים מבין הצללים, אבל איננו פוגשים אותה בחזית ההנהגה.

השאלה על מקומה של מרים בזיכרון הקולקטיבי נועדה לפתוח את המפגש העוסק במנהיגותן של נשים. תשובות שונות יכולות להיות לשאלה:

הנשים עצמן לא מפרסמות את עצמן ופועלן, הן תמיד ברקע.

מרים הייתה מנהיגה גדולה, אבל ההיסטוריה נכתבה בעבר בידי גברים אשר הצניעו את מקומה כמנהיגה.

אין זה עניין של זיכרון וכתובת היסטוריה בלבד, אלא גם של מציאות: במציאות של חברה פטריארכלית מקומה של מרים כמנהיגה אכן היה שולי או נתפס כשולי.

למרים סגנון מנהיגות ייחודי, שבחברה פטריארכלית קשה לזהות אותה כמנהיגות, בגלל נורמות חברתיות הקושרות "מנהיגות" עם "הובלה", "אחרי" וכדומה - מושגים שהם צבאיים במידה רבה.

אולי במציאות כל כך קשה של מעבר מעבדות למדבר, אישה לא הייתה עומדת מול העם כמנהיגה. היא יכלה להיות לעזר כנגד משה אבל לא מנהיגה ברשות עצמה.

יכול להיות שהבעיה איננה במה שכתוב בתורה אלא אצלנו - אנחנו פחות מעריכים נשים מנהיגות. לא מדובר בחברה פטריארכלית בעבר אלא במציאות של הווה, שבה עדיין המושג "מנהיגות" נקשר בעיקר עם גברים.

ועוד...

לימוד בחברותא

נלמד מתוך המקורות כיצד נולדת מנהיגותה של מרים וכיצד היא מתפתחת ומתגבשת למודל מנהיגות ייחודי. נתחלק לשלוש קבוצות, כל קבוצה תלמד דף מקורות אחר, ובאסיף נשלב יחד את הידע שנלמד בכל הקבוצות.

נשים מנהיגות - לימוד בחברותא: מנהיגה נולדת

ויאמר מלך מצרים למיילדת העברית אשר שם האחת שפרה ושם השנית פועה. ויאמר בן־לדן את-העבריות וראיתן על-האבנים אם-בן הוא והמתן אתו ואם-בת הוא וקתה. ותיראן המיילדת את-האלהים ולא עשו כאשר דבר אליהן מלך מצרים ותסנין את-הילדים. ויקרא מלך-מצרים למיילדת ויאמר להן מדוע עשיתן הדבר הזה ותסנין את-הילדים. ותאמרן המיילדת אל-פרעה כי לא כנשים המצריות העבריות כי-קיות הנה בטרם תבוא אליהן המיילדת וילדו. ויטב אלהים למיילדת וירב העם ויעצמו מאד. ויהי כי-יראו המיילדת את-האלהים ויעשו להם בתים. ויצו פרעה לְכָל-עַמּוֹ לֵאמֹר כָּל-הַבֵּן הַיְלֹד הַיָּאֵרָה תִּשְׁלִיכֶהוּ וְכָל-הַבַּת תִּחְיֶה. (שמות פרק א, פסוקים טו-כב)

מה היו המיילדות?

... רבי שמואל בר נחמן אמר: אישה ובתה, יוכבד ומרים, ולא היו למרים אלא חמש שנים, שאהרן גדול ממשה שלש שנים.

... פועה, שהופיעה פנים כנגד פרעה וזקפה חוטמה בו.

ואמרה לו: אוי לו לאותו האיש, כשיבוא האלוהים להיפרע ממנו! נתמלא עליה חימה להרגה.

שפרה, שהייתה משפרת על דברי בתה, ומפייסת עליה.

אמרה לו: על זה אתה משגיח? תינוקת היא ואינה יודעת כלום.
(שמות רבה פרשה א)

כיוון שגזר פרעה ואמר "כל הבן הילוד היאורה תשליכהו", אמר עמרם: ולריק ישראל שוכב את אשתו? מיד הוא הוציא את אשתו יוכבד ופירש את עצמו ממנה, ועמד וגירש את אשתו כשהיא מעוברת שלושה חודשים. ועמדו כל ישראל וגירשו נשותיהם. אמרה לו בתו: אבא, גזרתך קשה משל פרעה. פרעה לא גזר אלא על הזכרים, ואתה גזרת על הזכרים ועל הנקבות. פרעה הרשע ספק גזרתו קיימת, אבל אתה צדיק וגזרתך מתקיימת. עמד הוא

בצד המקורות הממקמים את מרחב פעולתה של מרים בקרב הנשים בלבד, ממקורות אחרים עולה כי נחשבה בד בבד עם אחיה כאחד ממנחילי התורה הישירים לכולם. ממגוון של מקורות נמצאנו למדים כי היא נתפסה כמי שבצד אחיה ניתנה תורה על ידה לישראל, כאחת מן המחוקקים, וכמי שבזכותה רבו תורה ומצוות בישראל.

(יעל לוין כ"ץ, "הביטו אל מרים אמכם - הערות נוספות על דמותה של מרים", **עלון קולך 55**)

מה מייחד את שירת הים של מרים? איזה סגנון מנהיגות היא מבטאת? מה ההבדל?

אָז יִשִּׁיר מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת לַה' וַיֹּאמְרוּ לֵאמֹר: אֲשִׁירָה לַה' כִּי גָאָה גָאָה, סוּס וָרֶכָב וְרָמָה בַיָּם (שמות פרק טו, פסוק א)
 וַתַּעַן לָהֶם, מְרִיָּם: שִׁירוּ לַה' כִּי גָאָה גָאָה, סוּס וָרֶכָב וְרָמָה בַיָּם (שמות פרק טו, פסוק כא)

מה ההבדל בין התפיסה המצמצמת את מנהיגותה של מרים לזירת הנשים, לבין התפיסה שמרים היא מנהיגה של כל עם ישראל?

נשים מנהיגות - לימוד בחברותא: בארה של מרים

וַיָּבֹאוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל כָּל-הָעֵדָה מְדַבְּרִים בְּחֵדָּשׁ הָרָאשׁוֹן וַיִּשָּׁב הָעָם בְּקֹדֶשׁ; וַתִּמַּת שָׁם מְרִיָּם וַתִּקְבֹּר שָׁם. וְלֹא-הָיָה מִיָּם לָעֵדָה; וַיִּקְהָלוּ עַל-מֹשֶׁה וְעַל-אַהֲרֹן. וַיָּרֶב הָעָם עִם-מֹשֶׁה; וַיֹּאמְרוּ לֵאמֹר וְלוֹ גִּנַּעַנוּ בְּגֹנֵעַ אֲחִינוּ לִפְנֵי ה'. וְלָמָּה הִבַּאתֶם אֶת-קֶהֱל ה' אֶל-הַמִּדְבָּר הַזֶּה לָמוֹת שָׁם אֲנַחְנוּ וּבְעִירָנוּ. וְלָמָּה הִעֲלִיתָנוּ מִמִּצְרַיִם לְהַבְיִיא אֹתָנוּ אֶל-הַמָּקוֹם הַרְעֵה הַזֶּה: לֹא מָקוֹם זֶרַע וַתֵּאָנָה וְגִפְּן וְרִמּוֹן וּמִיָּם אֵין לְשִׁתוֹת. וַיָּבֹא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן מִפְּנֵי הַקֶּהֱל אֶל-פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד וַיִּפְּלוּ עַל-פְּנֵיהֶם; וַיִּרְא כְבוֹד ה' אֵלֵיהֶם. וַיִּדְבֹּר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵאמֹר. קַח אֶת-הַמַּטֵּה וְהַקֶּהֱל אֶת-הָעֵדָה אִתָּה וְאַהֲרֹן אַחִיךָ וְדַבַּרְתֶּם אֶל-הַסֵּלַע לְעִינֵיהֶם וְנָתַן מִיָּמִיו; וְהוֹצֵאתָ לָהֶם מִיָּם מִן-הַסֵּלַע וְהַשְׁקֵתָ אֶת-הָעֵדָה וְאַת-בְּעִירָם. וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת-הַמַּטֵּה מִלִּפְנֵי ה' כַּאֲשֶׁר צִוָּהוּ. וַיִּקְהָלוּ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֶת-הַקֶּהֱל--אֶל-פְּנֵי הַסֵּלַע; וַיֹּאמְרוּ לָהֶם שְׁמַעוּ-נָא הַמְּרִיָּם--הַמֵּן-הַסֵּלַע הַזֶּה נוֹצִיא לָכֶם מַיִם. וַיִּרְם מֹשֶׁה אֶת-יָדוֹ וַיַּךְ אֶת-הַסֵּלַע בְּמַטְהוּ--פַּעַמָּיִם; וַיֵּצְאוּ מִיָּם רַבִּים וַתִּשְׁתַּף הָעֵדָה וּבְעִירָם. וַיֹּאמְרוּ ה' אֶל-מֹשֶׁה וְאַל-אַהֲרֹן יַעַן לֹא-הֶאֱמַנְתֶּם בִּי לְהַקְדִּישֵׁנִי לְעֵינֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל--לְכֵן לֹא תְבִיאוּ אֶת-הַקֶּהֱל הַזֶּה אֶל-

הָאָרֶץ אֲשֶׁר-נָתַתִּי לָהֶם. הֲמָהּ מִי מְרִיבָהּ אֲשֶׁר-רָבוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת ה'; וַיִּקְדָּשׁ בָּם. (במדבר פרק כ, פסוקים א-יג)

כל זמן שהייתה מרים קיימת, הייתה באר מספקת את ישראל; משמתה מרים אומר "ותמת שם מרים" וגו', ולא היה מים לעדה - שנסתלקה הבאר. (תוספתא סוטה יא, א)

שלושה פרנסים טובים עמדו להן לישראל, ואלו הן משה ואהרן ומרים, ושלוש מתנות טובות ניתנו על ידיהם, ואלו הן באר ועמוד ענן והמן. מן בזכות משה, עמוד ענן בזכות אהרן, באר בזכות מרים. מתה מרים, נסתלקה הבאר [...]. (סדר עולם רבה י)

וכך הייתה הבאר שהייתה עם ישראל במדבר דומה לסלע מלא [כברה], מפרפרת ועולה כמפי הפך הזה: עולה עמהן להרים ויורדת עמהן לגאיות. מקום שישראל שורין הוא שורה כנגדן, במקום גבוה כנגד פתחו של אהל מועד. נשיאי ישראל באין וסובבין אותה במקלותיהן ואומרים עליה את השירה (במדבר פרק כא) "עלי באר". ענו לה "עלי באר", והמים מבעבעין ועולין כעמוד למעלה, וכל אחד ואחד מושך במקלו, איש לשבטו ואיש למשפחתו... וגם היא סובבת את כל מחנה ישראל ומשקה את כל הישימון. (תוספתא סוכה פרק ג)

משבר מי מריבה מסופר בתורה בצמוד למותה של מרים. האם יש לדעתכם קשר בין הדברים? כיצד חז"ל מפרשים את הקשר הזה? "מן בזכות משה, עמוד ענן בזכות אהרן, באר בזכות מרים". - מדוע לדעתכם הבאר נקשרה דווקא למרים?

המקורות בדף 1 עוסקים באירועים מכוננים המעצבים את תכונות המנהיגות של מרים עוד בהיותה ילדה, על רקע השעבוד במצרים. התורה מספרת לנו על מרים המתייצבת מרחוק לראות מה יעשה לאחיה בתיבה על היאור. ברגע שהיא רואה את בת פרעה החומלת על הילד היא רצה לקראתה ומציעה להביא לה אישה מינקת מן העבריות - מתוך כוונה להביא את אמה שתיניק את משה. המקורות בשמות רבה משלימים את המסופר בתורה מתוך אותה ראייה של האומץ, האחריות והבגרות המפתיעה של מרים הקטנה. כהשלמה לתיאור המקראי של מרים כשומרת על החיים, היא מוזהה במדרש כאחת המיילדות (יחד עם אמה יוכבד) - פועה, שאינה חוששת להעז פנים לעומת פרעה עד שהיא מסתכנת בחייה, מתוך מסירות לילדים הנולדים ולהמשכיות עם ישראל ומתוך אמונה באלוהים שעתיד להיפרע מפרעה. כשם שהיא מתייצבת מול פרעה, ולהבדיל, מרים מתייצבת מול אביה הגוזר לגרש את הנשים. בזמן שהאם יוכבד שותקת מול גזרתו של עמרם [אז ראש הסנהדרין על פי חז"ל],

מרים מתנגדת באומץ ואומרת לו - אתה בעצם משתף פעולה עם פרעה, גדול העריצים:
"פרעה לא גזר אלא על הזכרים ואתה גזרת על הזכרים ועל הנקבות".

המדרש הזה צומח מתוך קושי שעולה מן הפסוקים. עמרם נושא את יוכבד "וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי" (שמות פרק ב, פסוק א), ומשה נולד. אולם אהרן ומרים אחיו הגדולים כבר קיימים! משמע שכבר היו יוכבד ועמרם נשואים. כך מספר המדרש על ניסיון של עמרם לגרש את אשתו, שנחסם בידי בתו מרים - ועל כן "ויקח את בת לוי".

הזירה שבה פועלת מרים בשלב הזה היא הזירה הביתית והמשפחתית. הפעולה המרכזית היא השמירה על הילדים. זו איננה זירה שולית כלל בתנאי השעבוד של מצרים, להפך - היא מתבררת כזירה מרכזית במאבק על המשכיות העם. אם נפרש את המקורות מנקודת מבט פמיניסטית, נוכל לומר שיש כאן אמירה על חשיבותה של הספירה הפרטית במאבק בדיכוי ובשעבוד, למעשה - ספירה שהיא פרטית וציבורית גם יחד. בהמשך נראה שהממד הזה, המשפחתי והבינאישי, הוא מרכזי בדרך מנהיגותה של מרים גם בהמשך.

המקורות בדף השני עוסקים בשירת הים של מרים ומנסים להבין דרכה את הסגנון הייחודי של מנהיגותה ביציאת מצרים ובמדבר. בדרך כלל רואים בשירת מרים מעין "תמונת מראה" לשירת משה, הפעם מול הנשים (כך רש"י, למשל). הפירושים האלה מצטרפים יחד לגישה ה"מצמצמת" את מנהיגותה של מרים לזירת הנשים בלבד. פירושים אחרים, לעומת זאת, רואים את מרים כמנהיגה של בני ישראל כולם, לצד משה ואהרן - וזאת על אף שסיפור מנהיגותה מקבל מקום קטן מאד בתורה.

הייחוד בסגנון מנהיגותה של מרים בולט בהשוואה בין שירת הים של משה לשירת מרים. משה הוא המנהיג הבודד בקצה ההיררכיה, את שירתו הוא פותח בלשון יחיד והעם עונים אחריו כהד. השירה מביעה את עצמת אישיותו ואת כוחו השירי והנבואי של המנהיג הגדול, שסגנון המנהיגות שלו "גדול מן החיים" - סגנון שבדרך כלל גם מפתח תלות של המונהגים במנהיג. מרים, לעומת זאת, פונה לבני ישראל ומזמינה אותם "שירו לה". השירה היא פשוטה וקצרה מאוד, לא נשגבת כשירת משה. היא איננה מילולית בלבד, אלא מלווה בתופים ובמחולות ויוצרת חוויה דתית הסוחפת את העם, חוויה שעצמתה נובעת מן הקשר האישי, הממד הגופני והאצלת הכוח לעם לשיר בעצמו. מנהיגותה של מרים היא מנהיגות קרובה, מקרבת ומעצימה: כשם שהייתה מיילדת במצרים, כך היא "מנהיגה-מיילדת" במדבר. היא קיימת ונוכחת בחיי העם כמי שמעצימה אותו למצוא בעצמו את הכוחות "לגדול".

בדף המקורות השלישי אנו ממשיכים לחקור את מנהיגותה של מרים על ידי בדיקת משמעות בארה של מרים, בחייה ואחר כך במותה. אנחנו מתחילים את הלימוד על בארה של מרים דווקא במותה של מרים, שכן חז"ל (ורש"י בעקבותיהם) מוצאים קשר בין מותה של מרים למחסור במים ולמשבר של מי מריבה. חז"ל מסיקים מסמיכות הפרשיות (פרשת מות מרים ופרשת מי מריבה) ש"כל זמן שהייתה מרים קיימת הייתה באר מספקת את ישראל". אבל, "אפשר גם לפרש את סמיכות הפרשיות מתוך הבנת איכותה המיוחדת של מנהיגות מרים: מרים יוצרת הדיאלוג עם העם, היא שגישרה על הפער בין העם המתלונן וקצר-הרוח לבין המנהיג הגדול. השפעה ממתנת זאת נפסקה עם מותה, ואין פלא כי דווקא אז פונה משה באופן בוטה במיוחד כנגד העם: "וַיֹּאמֶר לָהֶם שְׁמְעוּ-נָא אֲהַמְרִים" (פס' י) (טובה כהן, "מנשים באהל תבורך" - האומנם?," עמ' 186-187).

המדרש בתוספתא מתאר בדרך ציורית כיצד הייתה הבאר מספקת את צורכי השתייה של העם: היא ליוותה את בני ישראל בכל אשר הלכו, וכאשר חנו עמדה הבאר במקום גבוה כנגד פתחו של אוהל מועד (מקום השכינה, אשר הקים משה במדבר ומשם קיבל את דבר אלוהים). נשיאי ישראל סובבים אותה בשירת "עלי באר" והמים מבעבעים ועולים מעלה וכל אחד ואחד מושך במקלו איש לשבטו ולמשפחתו. גם בתיאור הזה ניכרת העבודה המשותפת

להוציא מים מן הבאר, והשירה המשותפת - המאפיינות את מרים בהנהגתה את העם. ואכן הבאר עצמה מאפיינת את מנהיגותה של מרים באופן סמלי: כמו המים הנובעים מן הבאר ומרווים את העם, מנהיגותה של מרים נובעת "מלמטה" ומעלה את המונהגים מעלה.

חסרונה של מרים עם מותה מעיד אפוא על המשמעות והמרכזיות שלה בחיי העם. העם חווה חרדת מוות בעקבות חסרון המים (ואולי גם בעקבות ההזדהות עם מותה של מנהיגתם), ומשה ברוב כעסו מכה בסלע בניגוד לצו האלוהים. הרלב"ג מפרש בעניין חטא מי מריבה, ש"מרים הייתה מושכת לב ישראל בחכמתה לעבוד השם יתעלה. וכאילו אמר שאם הייתה מרים בחיים לא הרסו ישראל בזה האופן לשאול המים ממש בדברי קנטורין כאלה" (רבנו לוי בן גרשום, פירושי התורה, מהדורת י"ל לוי, במדבר כ, ב, עמ' קיא).

בהמשך דרכם של בני ישראל, אחרי מסע ארוך ותלאות נוספות (ואחרי שגם אהרן מת), משה אוסף את העם במקום הקרוי בארה, ה' נותן להם מים ו"אז ישיר ישראל את השירה הזאת עלי באר ענו לה" (במדבר פרק כא, פסוק יז). שירה זו היא אולי סימן להתבגרות העם, שכן שירת "עלי באר" (בשונה משירת הים) מושרת כעת בפי העם לבדו, בלי מרים שכבר איננה, ובלא הובלתו של משה, שאיננו מוזכר. בני ישראל מוצאים בעצמם את הכוחות לשיר את השירה שבעבר שרו בהובלת מנהיגיהם. אפשר לשער שדרכה המעצימה והמשתפת של מרים בחייה הביאה בסופו של דבר - אחרי מותה - לכך שהבאר הנסית הפכה לעם למקור פנימי של כוח.

אסיף

כל קבוצה תציג את המקורות שלמדה - בהתייחס לשאלה:

מהו סגנון המנהיגות ומהן תכונות המנהיגות של מרים, על פי המקורות השונים?
עד כמה נוכחותה ומנהיגותה של מרים במדבר הייתה חשובה וחיונית, לדעתכם? האם אפשר היה "להסתדר בלעדיה"?

הסבב יהיה לפי הסדר הכרונולוגי של חיי מרים: מתחילים בקבוצות שלמדו את דף 1 וממשיכים בדף 2 ואחר כך 3. המטרה היא ליצור תמונה כוללת של מרים כמנהיגה, מילדותה ועד אחרי מותה.

דיון ולימוד קבוצתי

כעת נפתח דיון כללי יותר במודל המנהיגות המוצג על ידי מרים ובמשמעויות שלו לכל אחת ואחד ממשתתפי הקבוצה.

מהו הכוח של מנהיגות משתפת? מה הרווחים שלה, ומה המחירים?
באילו תנאים מנהיגות משתפת מצמיחה את המונהגים? באלו תנאים היא עושה ההפך?
יש הרואים בסגנון המנהיגות של מרים מודל מנהיגות "נשי". האם אתם מסכימים? האם אתם מקבלים את החלוקה בין מנהיגות נשית למנהיגות גברית?

נקרא יחד שני טקסטים המתייחסים לשאלה האחרונה.

מנהיגות נשית - יש דבר כזה?

בעבר הוגדרו מושגי המנהיגות במונחים "גבריים", וכך נוצר על פי ההגדרה מצב בו המנהיגות הנשית נשפטה אך ורק על פי מושגים אלה. נשים שהפציעו אל העולם כמנהיגות בזכות עצמן, נשפטו תמיד על פי אמות מידה גבריות. נשאלת השאלה: האם נשים מנהיגות בצורה אחרת מגברים? האם יש כזה דבר, מנהיגות נשית? ... אלה שאלות מכשילות, משום שהן טאוטולוגיות - הן טומנות בתוכן את התשובה.

כפי שמראות הוגות פמיניסטיות - הקטגוריות "נשיות" ו"גבריות" הן הגדרות שרירותיות, ואין ביניהן לבין מגוון הנשים והגברים בחברה ולא כלום. גבריות, על פי ההגדרה הרווחת, היא אסרטיביות, חשיבה לוגית, נחישות, כוחנות ושליטה. נשיות, על פי ההגדרה הרווחת, היא הססנות, אמפתיה, רגישות, רכות וכניעה. נשים שאינן מחזיקות בתכונות האלה - והן רבות מספור - נחשבות לא-נשיות. הגברים הרבים שאינם תואמים להגדרת הגבריות הם נשיים. לכן שימוש במושגים האלה הוא חסר ערך.

כאשר טוענים שראש ממשלה ממין נקבה אינה מתנהגת כאישה, מתבקש להניח שהמושג "אישה" טעון תיקון... אבל במקום לעשות זאת, הרוב נוהגים לשייך את תכונות המנהיגות בלעדית לגברים ולשלול אותן מנשים. לא קשה להבין מאיפה נובעת הטעות הזאת: גברים החזיקו בעמדות ההנהגה בעולם ועיצבו את דפוסייה במשך אלפי שנים עד המאה העשרים. לא נותר לנשים אלא להימדד ביחס אליהם.

(ד"ר מירה חניק, אתר "הדרך למעלה" 9.7.2004)

ממחקרים ראשוניים עולה, כי נשים נוטות יותר לסגנון ניהול דמוקרטי. סגנון דמוקרטי מתבטא בשותפותה של הקבוצה בקביעת המטרות, הפעילות, המדיניות ותבניות היחסים; זאת, לעומת המודל הסמכותי, שבו המנהיג הוא היחיד הקובע את מטרות הקבוצה, את טיב פעילותה ואת מדיניותה... נשים מנהיגות גם נוטות לסגנון חברתי יותר מאשר לסגנון משימתי... הטיפוסים המשימתיים מתרכזים במשימה, הם יעלו רעיונות, יקדמו את הקבוצה ליעדיה, ידברו יותר מהיתר, יפסלו ויבקר "בלי חשבון" את ההצעות השונות, לפי מידת יעילותן; לעומתם, המנהיג החברתי עסוק ביצירת אווירה נינוחה בקבוצה, בתיווך בין היריבים ובהפגת המתח, ודואג לכך שכל פרט ימצא את מקומו בקבוצה... בהשוואה לגברים, נשים חולקות יותר מידע עם מונהגיהן, מתייעצות יותר ומביעות בפתחות רבה יותר את רגשותיהן ואת תגובותיהן למתרחש בחברתן. תכונות אלו בולטות כנגד הדגם המנהיגותי הגברי, ההיררכי, הממוקד במשימה, הרציונלי והאגרסיבי, שעיקרו השגת יעדים וסיפוק אינטרסים. ככלל, ניתן לומר כי חוקרים מציינים את העובדה שנשים פועלות באופן יותר אינטראקטיבי, שיתופי, חולקות כוח וידע, עושות לחיזוק הערך העצמי של המונהג ויוצרות התלהבות בקרב המונהגים בכך שהן עושות אותם לשותפים לרעיון, למטרות ולקבלת ההחלטות. (חנה קהת, "סדר נשים", ארץ אחרת 11, תשס"ב 2002)

הדיון במנהיגותה של מרים הוא נקודת מוצא להמשך הדיבור על מנהיגות ולחיבור לסוגיות שנדונו בשיעורים קודמים. האסיף נועד "לאסוף" את מה שכל קבוצה למדה ולחבר את הדברים לתמונה שלמה וקוהרנטית של סיפורה של מרים כמנהיגה, מילדותה ועד אחרי מותה. האיסוף הזה חשוב כאן במיוחד שכן הקבוצות לומדות מקורות שונים על מנת "לכסות" את השלבים השונים במנהיגותה של מרים.

חלקו האחרון של השיעור מתחיל בדיון על מודל המנהיגות המוצג כאן, הן באופן כללי בהקשר של דיון במנהיגות והן מנקודת המבט האישית של המשתתפות והמשתתפים. בשיח ובמחקר על מנהיגות יש הבחנות סכמטיות שונות בין מודלים של מנהיגות; הבחנה אחת שכזו היא ההבחנה שבין מנהיגות משימתית ותכליתית, לבין מנהיגות יותר משתפת ותהליכית.

"סגנון דמוקרטי" של מנהיגות מתבטא בשיתופה של הקבוצה בקביעת המטרות, הפעילות, המדיניות ותבניות היחסים. לרוב זהו גם סגנון חברתי יותר מאשר משימתי: המנהיג החברתי עוסק ביצירת אווירה נינוחה בקבוצה, בתיווך בין היריבים ובהפגת המתח, ודואג לכך שכל פרט ימצא את מקומו בקבוצה. ככלל מדובר במודל יותר אינטראקטיבי, שיתופי, שיש בו חלוקה של הכוח והידע וחיזוק הערך העצמי של המונהג.

תכונות אלה בולטות בהשוואה למודל הסמכותי, שבו המנהיג הוא היחיד הקובע את מטרות הקבוצה, את טיב פעילותה ואת מדיניותה. הטיפוסים המשימתיים מתרכזים במשימה, הם יעלו רעיונות, יקדמו את הקבוצה ליעדיה, ידברו יותר מהיתר, יפסלו ויבקר "בלי חשבון" את ההצעות השונות, לפי מידת יעילותן. זהו מודל יותר היררכי, ממוקד במשימה, רציונלי

ואגרסיבי, שעיקרו השגת יעדים וסיפוק אינטרסים.

יש הרואים בחלוקה הזו גם הבחנה מגדרית בין מודל "גברי" למודל "נשי" של מנהיגות. אחרים ואחרות חולקים על עצם האפשרות להבחין באופן חד ומהותני בין תכונות נשיות לתכונות גבריות. בשאלה זו נדון בלימוד הקבוצתי, על בסיס שני הטקסטים של חנה קהת ומירה חניק.

חנה קהת טוענת, בהסתמכה על מחקרים, שיש "מנהיגות נשית" ושנשים שונות מגברים בסגנון מנהיגותן. מירה חניק מתנגדת לשימוש בקטגוריות "גברי" ו"נשי" וטוענת שאלה קטגוריות שרירותיות שאינן מתארות את מגוון הנשים והגברים במציאות. מירה חניק מייצגת עמדה פמיניסטית שעל פיה "נשיות" היא הבניה חברתית ולא "מהות" שאישה נולדת אתה - כפי שניסחה זאת סימון דה-בובואר באמירה ידועה שלה: "אינך נולדת אישה, את נעשית אישה". זוהי עמדה לא-מהותנית ביחס לנשיות, כלומר - עמדה המתנגדת לתפיסה שיש איזו "מהות" נשית או תכונות המאפיינות את כלל הנשים.

סיכום

נחזור לפסוק ממיכה שבו התחלנו את השיעור: **כִּי הֶעֱלִיתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, וּמִבֵּית עֲבָדִים פְּדִיתִיךָ; וְאֶשְׁלַח לְפָנֶיךָ, אֶת-מֹשֶׁה אֶהְרֹן וּמִרְיָם. וְכֵן לַמִּדְרָשׁ בְּסֵדֶר עוֹלָם רַבָּה, שֶׁעַל פִּיו בְּנֵי יִשְׂרָאֵל קִיבְּלוּ "מִן בְּזוּכוֹת מֹשֶׁה, עֲמוּד עֲנַן בְּזוּכוֹת אֶהְרֹן, בָּאֵר בְּזוּכוֹת מִרְיָם".**

שלושה מנהיגים הנהיגו את בני ישראל במדבר. המן, הנקשר למשה, יורד מלמעלה, מן השמים, ומזין את העם. עמוד הענן הנקשר לאהרן הולך קדימה ומאיר את הדרך; והבאר נובעת מלמטה ומרווה את הצימאון. שלושה כיוונים ואולי שלושה סגנונות מנהיגות. בתורה הסגנונות מובחנים שכן כל אחד נקשר לאדם אחד, והשלושה - שלושת האחים - משלימים זה את זה ויוצרים יחד מנהיגות שיש בה ממדים רבים. אבל ישנה גם אפשרות שכל אחד בדרך פעולתו ישלב ככל האפשר בין הממדים השונים.